

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ БАТЬКІВСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ФОРМУВАННІ ДІАЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

CRITERIA FOR ASSESSING THE LEVEL OF PARENTAL COMPETENCE IN THE FORMATION OF DIALOGIC COMPETENCE OF CHILDREN WITH INTELLECTUAL DEVELOPMENTAL DISABILITIES

Ефективність корекційно-розвивальної роботи психокорекційного педагога (олігофренопедагога) та виконання завдань психолого-педагогічного супроводу дітей з інтелектуальними порушеннями, особливо у сфері формування однієї з ключових, а саме діалогічної компетентності, у значній мірі залежить від створення підтримуючого та розвиваючого середовища в умовах родини дитини. Особливо це стосується дітей дошкільного віку, які в сучасних умовах військового стану, найчастіше на прифронтових територіях, отримують сімейне виховання. Отже, і якість організації розвивального середовища залежить від психолого-педагогічної компетентності батьків, а саме від мотивації, особистісних рис, наявних знань та вмінь їх застосовувати у індивідуальному середовищі родини.

На даний момент в Україні існує проблема розробленості дієвих інструментів просвітницької та консультативної роботи психокорекційного педагога з формування психолого-педагогічної компетентності батьків. Також недостатньо вивченні особливості впливу батьків на формування діалогічної компетентності дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку, що обумовлює актуальність наукових досліджень цієї тематики та розробки відповідних практичних інструментів для корекційного педагога.

У статті було проаналізовано наукові погляди на окремі аспекти батьківської компетентності, а також важливість їх врахування у роботі з дитиною з порушеннями інтелектуального розвитку. Були розглянуті питання як психологічних складових, так і педагогічних, які стосувалися напрямів навчання батьків. На підставі аналізу наявних досліджень та практичних спостережень було виділено 5 критеріїв оцінки рівня психолого-педагогічної компетентності батьків у сфері формування діалогічних навичок дитини: наявність сформованої прив'язаності, обсяг знань, наявність вмінь та навичок, особистісний та готовність до співпраці. Також описано 5 рівнів психолого-педагогічної компетентності батьків, які можуть стати в подальшому орієнтирами для визначення просвітницької та консультативної діяльності корекційного педагога для визначення конкретних напрямів роботи з індивідуалізацією підходу.

Ключові слова: батьківська психолого-педагогічна компетентність, діалогічна компетентність, дошкільники з порушеннями інтелектуального розвитку, критерії

та рівні оцінки, індивідуально-орієнтований підхід.

The effectiveness of the correctional and developmental work of a psychocorrectional pedagogue (oligophrenopedagogue) and the performance of the tasks of psychological and pedagogical support of children with intellectual disabilities, especially in the field of the formation of one of the key ones, namely dialogic competence, largely depends on the creation of a supportive and developing environment in the conditions of the child's family. This especially applies to children of preschool age, who in modern conditions of military rule, most often in front-line territories, receive family education. Therefore, the quality of the organization of the educational environment depends on the psychological and pedagogical competence of the parents, namely on the motivation, personal traits, available knowledge and the ability to apply it in the individual environment of the family.

At the moment, in Ukraine there is a problem of developing effective tools for the educational and advisory work of the psychocorrectional teacher on the formation of the psychological and pedagogical competence of parents. There is also insufficient study of the features of parents' influence on the formation of dialogical competence of preschoolers with intellectual development disorders, which determines the relevance of scientific research on this topic and the development of relevant practical tools for correctional pedagogues.

The article analyzed scientific views on certain aspects of parental competence, as well as the importance of taking them into account in working with a child with intellectual disabilities. Issues of both psychological components and pedagogical ones related to the directions of parents' education were considered. Based on the analysis of existing research and practical observations, 5 criteria for assessing the level of psychological and pedagogical competence of parents in the field of the formation of dialogic skills of the child were selected: the presence of a formed attachment, the amount of knowledge, the presence of skills and abilities, personal and readiness for cooperation. Also described are 5 levels of the psychological and pedagogical competence of parents, which can later become guidelines for determining the educational and advisory activities of the correctional teacher to determine specific areas of work with the individualization of the approach.

Key words: parental psychological-pedagogical competence, dialogic competence, preschoolers with intellectual disabilities, assessment criteria and levels, individually oriented approach.

УДК 376-056.3:37.04
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/74.16>

Якуба Л.С.,
викладач кафедри спеціальної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди,
аспірантка кафедри психокорекційної педагогіки та реабілітології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Постановка проблеми у загальному вигляді. Формування діалогічної компетентності дитини є ключовим завданням, що постає перед педагогами та батьками у період підготовки до шкільного

навчання. Проблема формування навичок спілкування та мовлення дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку надзвичайно актуальна через ключові вміння та навички, які

забезпечують успішність подальшого навчання такої дитини у школі. Сучасний стан освіти в Україні, який викликаний військовими діями, приводить до виникнення нових викликів перед корекційними педагогами, змушуючи шукати дієві підходи для реалізації своїх завдань. Особливо це стосується сфери виховання та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями, зокрема у ранньому віці та дошкільному. Окрім того, застосування компетентнісного підходу ставить перед педагогами нові завдання, особливо якщо це стосується виховання та розвитку дітей з особливими потребами, і, відповідно, вимагає пошуку нових шляхів для їх вирішення. Неможливість задоволення освітніх і корекційних потреб в умовах закладів дошкільної освіти через дистанційне навчання перекладає реалізацію процесу навчання та виховання на плечі батьків, і отже вимагає від них досить високого рівня психолого-педагогічної компетентності. Таким чином, в сучасних умовах корекційний педагог часто виконує не тільки свої безпосередні функції, але й стає фасилітатором та коучем для найближчого оточення дитини з порушенням інтелектуального розвитку, і потребує інструментів для оцінки батьківської здатності ефективно реалізовувати індивідуальну програму розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемі формування батьківської компетентності присвячено чимало робіт, але в основному розгляд цього питання лежить у площині психологічних досліджень. Як зазначає О. Нагула, досліджені соціокультурні аспекти батьківської компетентності в працях Т. Гурко, І. Кон, М. Мід, загальна структура батьківства у працях М. Єрміхіної, Р. Овчарової, психологічні аспекти батьківства у працях В. Раміх, Г. Філіппової. Як частину соціального середовища, яка створює умови для психічного розвитку середовища, велику увагу приділено у теорії розвитку представників біхевіорального напрямку в психології Б. Скіннера, А. Бандури та ін., які вивчали вплив на поведінкові аспекти, які є невід'ємною складовою діалогічного спілкування, а отже, і основою для формування діалогічної компетентності. Вони розглядали батьківську поведінку як соціальний стимул, що здійснює позитивне або негативне підкріплення діяльності [4, с. 3].

Дослідження L.L. Mcintyre (2007), яка спиралась на встановлений зв'язок між практикою батьківства та поведінкою дітей, та проаналізувала аспекти навчання батьків з метою корекції взаємодії між батьками та дитини, показали, що негативна взаємодія між батьками та дитиною тісно пов'язана з проблемами поведінки дітей з інтелектуальною недостатністю. Оволодіння ж певними прийомами та методами взаємодії, до якої як складова входить вміння побудувати діалог, асоціюється з розвитком соціальної компетентності та

саморегуляції дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Використання ж моделі транзакцій з отриманням певних результатів або досягнення необхідних цілей, важливих для дитини, показують залежність від того, яким чином батьки реалізують свій вплив, з її позитивним або негативними реакціями [9, с. 357].

Залежність від ступеня інтелектуального порушення не відмічається дослідниками в цьому питанні, але особлива увага у дослідженнях приділена саме опосередкуванню особистісних рис батьків, їх установками, та іншим змінним [3, с. 285].

Е. Галінські виділяє шість стадій батьківства, кожна з яких має свій зміст, який створений логічною послідовністю розвитку взаємодії матері (або тата) і дитини. Це стадії формування образу, вигодовування, авторитету, стадія інтерпретації, взаємозалежності та розставання. Третя стадія – стадія авторитету, яку батьки і дитина проходять у дошкільному віці дитини, а саме від 2 до 5 років, містить саме завдання соціалізації. На цій стадії батьки здійснюють самооцінку себе як вихователя, а також оцінку відповідності дитини власним уявленням та своїй можливості прийняття дитини з її реальними можливостями та особливостями. Це також період розвитку стосунків, переосмислення дій [5, с. 337]. Відповідно, від того, які здобутки винесуть батьки з цього періоду, яким чином вони будуть здатні налагодити діалог з власною дитиною і залежить подальший її розвиток, а також подолання бар'єрів для формування діалогічної компетентності дитини, зумовлені її обмеженими можливостями, в першу чергу у розвитку мовлення та когнітивного сприйняття. На нашу думку, співпраця з психологом та оволодіння корекційним педагогом певними знаннями, що стосується психологічної сторони взаємодії з батьками з метою підвищення їх психолого-педагогічної компетентності, є вкрай необхідним.

Як вказує Т. Жук, одним з завдань корекційного педагога є «...освітня робота з батьками, підвищення їхньої психолого-педагогічної компетентності у виховній і корекційно-розвитковій роботі з дитиною з конкретних питань...» [2, с. 338]. Таким чином можна стверджувати, що визначення критеріїв оцінки компетентності батьків у формуванні діалогічних можливостей дитини з порушенням інтелектуального розвитку, як ключових для соціалізації, є необхідним для забезпечення результативності просвітницької та консультативної роботи корекційного педагога.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На даний момент не є в повному обсязі вирішені питання визначення рівня батьківської компетентності, які б включали всі компоненти, необхідні для створення розвивального середовища у родині для інтенсифікації

формування діалогічної компетентності дошкільника з порушеннями інтелектуального розвитку. Дане питання вимагає від корекційного педагога індивідуалізації методів взаємодії з батьками, орієнтації на можливості та ресурси родини, що ми визначаємо як індивідуально-орієнтований підхід.

Мета статті: представити результати аналізу наукових досліджень у сфері вивчення батьківської психолого-педагогічної компетентності, її впливу на формування навичок діалогу у дитини з порушеннями інтелектуального розвитку та визначити критерії для оцінки її рівнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З точки зору функціонального та індивідуально-орієнтованого підходів оцінка рівня батьківської компетентності повинна здійснюватися з визначенням наявних можливостей, або ресурсів батьків, рівня їх знань щодо особливості розвитку комунікативно-мовленнєвої сфери дитини з порушеннями інтелектуального розвитку, обмежень та бар'єрів для такого розвитку.

Під *батьківською компетентністю* в психолого-педагогічному аспекті ми розуміємо наявність знань, вмінь, навичок, які дають змогу до створення розвивального середовища та активізації участі дитини з порушеннями інтелектуального розвитку в різноманітних активностях, що потребують діалогічного спілкування.

Першим критерієм для визначення рівня компетентності батьків є наявність сформованої прив'язаності матері та батька до дитини, що має особливості інтелектуального розвитку. Про важливість впливу її наявності на всі сфери розвитку, в першу чергу, комунікативного, вказують дослідження Д. Боулбі [6] «Прив'язаність визначається як вроджена потреба дитини у відчутті безпеки й надійності стосунку між нею та її першим й основним піклувальником, найчастіше – матір'ю» [1, с. 114]. Одним з факторів, що сприяють розвитку надійної прихильності між матір'ю та дитиною, спираючись на мета-дані багатьох досліджень, К. Глушенко визначає вміння взаємодіяти зі своєю дитиною під час інтерактивної гри стимулювати її до пізнавальної діяльності та залучати до взаємодії, здатність сприймати сигнали дитини і доступні форми спілкування [1, с. 114], що є, на нашу думку, і умовою для формування діалогічних навичок, особливо, якщо говорити про дитину с порушеннями інтелектуального розвитку, що має складнощі як з розумінням мовлення та невербальних способів комунікації, так і знижену здатність до висловлювання зрозумілим способом. З точки зору іншого дослідника, Д. Хоува, здатність батьків ефективно спілкуватись, розшифровувати невербальні сигнали дитини та розуміти її емоційні стан утруднена, і це приводить до виникнення бар'єру у спілкуванні [8]. Порушення батьківської прив'язаності приводять до зниження мотивації до діалогічного

спілкування, та зменшення ресурсів для застосування знань та навичок.

Другим критерієм є знання, якими володіють батьки: про особливості розвитку вербальних та невербальних функцій дитини з порушеннями інтелектуального розвитку, особливостей пам'яті, уваги, сприйняття та усвідомлення мовлення такою дитиною, а також існуючих методів розвитку комунікації та засобів створення комунікативного середовища. Окрім того, це ще знання про зміст і сутність усіх напрямків корекційного дошкільного виховання дитини з порушеннями інтелектуального розвитку, прийоми формування ігрової діяльності, варіації та послідовність розвитку ігрових навичок відповідного до формування їх в онтогенезі. Окремим знанням є знання про етапність формування мовленнєвої функції та активізації мовленнєвої функції дітей з зазначеним порушенням прийомів. Треба підкреслити, що ідея наявності порушення когнітивного розвитку, коли дитина знаходиться у дошкільному віці, у більшості батьків викликає різке відторгнення та заперечення. Тільки наприкінці дошкільного віку вони стають здатні до прийняття фактичного стану речей, і саме обізнаність є тим фактором, що допомагає в цьому процесі.

Третім критерієм оцінки ми можемо виділити уміння і навички батьків у організації діалогічного спілкування на рівні можливостей дитини, їх здатність до створення та моделювання певних ситуацій діалогу під час побутової, повсякденної рутини, гри з дитиною та її навчання. Високий рівень батьківської компетентності забезпечується саме здобуттям певних вмінь: спілкуватися «простим» мовленням, доступним для сприйняття дитини як за змістом, так і за темпом, унаочнення ситуації, здатність до багаторазового повторення ситуацій та тем, вміння «слідувати» за дитиною та підтримувати її зацікавленість темою та процесом діалогу, вміння ставити досяжні цілі, навички долання проблемної поведінки тощо.

Четвертим критерієм можна виділити наявність особистісних рис характеру у батьків та моделей поведінки, що здатні зменшити кількість бар'єрів у діалогічному спілкуванні, а саме: терплячість, послідовність, адекватність оцінки можливостей та результатів діяльності дитини, толерантність, здатність до формування партнерських відносин, власний помірний темп мовлення, емоційно-лабільні відносини.

П'ятим критерієм можна визначити готовність до співпраці з корекційним педагогом, активність та ініціативність у процесі реалізації індивідуальної програми розвитку.

За результатами багаторічних спостережень під час надання корекційно-розвивальних послуг, а також аналізу досліджень з теми нами було визначено такі рівні сформованості психолого-педагогічної компетентності батьків:

Дуже низький: батьки не приймають дитину, заперечують особливості її розвитку та необхідність надання допомоги, вважають її «лінивою», часто порівнюють з іншими, не здатні керувати поведінкою дитини, мають низький рівень обізнаності щодо вікових норм та особливостей розвитку комунікативно-мовленнєвої сфери, нетерплячі, авторитарні, непослідовні. Часто ставлять перед дитиною нереальні з урахуванням наявних можливостей дитини цілі або, навпаки, зовсім не намагаються активізувати мовлення у діалозі; мають або завищені, або, навпаки, знижені критерії оцінки її досягнень. У матері або батька знижена здатність до побудови діалогу, низька потреба у розумінні спроб дитини висловити свої емоції та бажання. Спілкування обмежене рутинними ситуаціями догляду, відбувається на побутовому рівні.

Низький: батьки усвідомлюють, що дитина має особливості розвитку, але не приймають його. Якщо приймають факт особливості розвитку, то намагаються знайти фахівця, який виправить розвиток дитини і «зробить її нормальною», але відмовляються від активної участі у процесі корекції. Мають низьку мотивацію до комунікації з дитиною, наявний високий рівень порушення прив'язаності. Можуть володіти базовими знаннями про розвиток мовлення та комунікації дитини, а також окремими прийомами взаємодії, але, через погане розуміння потреб дитини (емоційних, когнітивних, комунікативних, побутових, освітніх), не завжди їх застосовують. У спілкуванні з дитиною не враховують темпу її сприйняття. Не володіють прийомами підтримування ініціативи дитини під час діалогу.

Базовий: Батьки мають достатній обсяг знань щодо виховання та розвитку дитини з порушеннями інтелектуального розвитку, можуть не мати порушення прив'язаності до дитини, або воно наявне у незначному ступені. Така родина відкрита для спілкування з фахівцями, мають достатній рівень мотивації для діалогу з власною дитиною, розуміють її базові потреби, але є складнощі з розумінням емоційних, когнітивних, освітніх потреб. Мати та батько володіють деякими прийомами формування діалогу, здатні їх застосовувати, можуть приєднуватися до діяльності дитини та створювати необхідні ситуації для спілкування. Достатньо терплячі, є бажання змінити свої моделі спілкування на такі, що зменшать бар'єри у розумінні дитини. Відкриті для співпраці з корекційним педагогом, але не завжди слідуєть рекомендаціям, проявляють мало ініціативи.

Достатній: батьки мають достатній рівень знань щодо особливостей розвитку та методів виховання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, обізнані у вікових нормах формування ігрової та комунікативної діяльності, володіють

прийомами взаємодії, що дозволяє їм ефективно підключатися до діяльності дитини та налагоджувати діалог на різноманітні теми, мають досить високу мотивацію до розширення можливостей дитини, добре розуміють її потреби та особливості комунікації, готові та активно долучаються до співпраці з корекційним педагогом. Порушення прив'язаності не відмічається.

Високий: батьки дитини мають високий рівень мотивації до застосування наявних знань та здобуття додаткових, обізнаності щодо комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями, навичок використання прийомів інтенсифікації діалогічного спілкування, здатні продукувати ідеї щодо підвищення мотивації власної дитини у діалозі, активізації вербального та невербального способу спілкування та закріплення здобутих навичок. У родині постійно моделюються ситуації діалогу під час побутової, ігрової та навчальної діяльності дитини, надається необхідна підтримка та є дотримання досяжного для дитини темпу діалогу, враховуються наявні можливості дитини та розуміються завдання найближчого розвитку.

Висновки. Аналіз теоретичних джерел, наукових підходів та власних спостережень дозволив осмислити складові батьківської компетентності, роль сформованої прив'язаності, необхідність оволодіння батьками певним обсягом знань, вмінь та навичок, врахування особистісних рис батьків, що дозволило сформулювати критерії оцінки їх здатності до формування діалогічної компетентності власної дитини з порушеннями інтелектуального розвитку. Перспективою подальших досліджень вважаємо розробку інструментарію на основі визначених критеріїв для застосування у консультативній та просвітницькій роботі корекційного.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Глушенко К. Теоретичні засади формування прив'язаності у дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Науковий часопис. Вип. 40. Спеціальна психологія. Київ: НПУ Драгоманова, 2021. С. 113–119.
2. Жук. Т. Формування психолого-педагогічних компетенцій батьків у вихованні дітей з інтелектуальним порушенням помірного ступеня. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. Т. 1. № 13. Київ: ІСПП ім. М.Ярмаченко, 2021. С. 337–346. URL: <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i13.119>
3. Мякушко О. Теоретико-методичні засади розробки тренінгу з підвищення компетентності батьків, які виховують дітей з порушеннями інтелектуального розвитку Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови Т. 1 № 16 Київ: ІСПП, 2020, С. 275–295. URL: <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i16.155>
4. Нагула О. Батьківська компетентність як чинник психічного розвитку дитини. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України: ел. наук. фах. вид. 2012. http://www/nbuv.gov.ua/e-journals/Vnadps/2012_5/12nolprd.pdf

5. Хворова Г. Зміст і рівні батьківської компетентності в корекційно-педагогічному аспекті. Актуальні проблеми корекційної освіти / за ред. В.М. Синьов, О.В. Гаврилов. Вип. 5. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2015. С. 333–347.

6. Bowlby J. Attachment Theory, Separation Anxiety, and Mourning. e-Book. International Psychotherapy Institute From American Handbook of Psychiatry: Volume 6 edited by Silvano Arieti Copyright © 1975 by Basic Books. 2015 URL: [https://www.freepsychotherapybooks.org/ebook/attachment-theory-](https://www.freepsychotherapybooks.org/ebook/attachment-theory-separation-anxiety-andmourning/?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwuMC2BhA7EiwAmJkHfu80_rOWb5XghEGXRYo2XhoCkqMQAvD_BwE)

[separation-anxiety-andmourning/?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwuMC2BhA7EiwAmJkHfu80_rOWb5XghEGXRYo2XhoCkqMQAvD_BwE](https://www.freepsychotherapybooks.org/ebook/attachment-theory-separation-anxiety-andmourning/?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwuMC2BhA7EiwAmJkHfu80_rOWb5XghEGXRYo2XhoCkqMQAvD_BwE)

7. KRrE2T-KvEYCrqtQrNH2KSvfWYazTAWQkHfu80_rOWb5XghEGXRYo2XhoCkqMQAvD_BwE

8. Howe D. Disabled children, parent-child interaction and attachment. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1365-2206.2006.00397.x>

9. McIntyre L. L. Parent training for young children with developmental disabilities: randomized controlled trial article in American Journal on Mental Retardation. October 2008 VOLUME 113, NUMBER 5: 356–368